

ЕФЕКТИ НА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯТА И СОЦИАЛНАТА ИЗОЛАЦИЯ В СУПЦ

Красимира Петрова

В обществото има много хора в социално неблагоприятно положение и всички те се нуждаят от помощ, разбиране, подкрепа. Голяма част от хората в нужда са институционализирани, хоспитализирани, отхвърлени. Едни от тях са и децата и младежите в институция, която от няколко месеца е прието да се окачествява като социална услуга – СУПЦ.

Целта на настоящата статия е да анализира ефектите на изолация и институционализация на деца и младежи в специализирана институция, каквато е СУПЦ и да посочи възможности за преодоляването им.

Социален учебно-професионален център (СУПЦ) е комплекс от социални услуги, насочени към професионалното обучение на:

- лица с намалена работоспособност, навършили 16 г.;
- деца в риск, навършили 16 години, по предложение на родители, настойници, директори на специализирани институции чрез Дирекция „Социално подпомагане”, насочени по реда за социални услуги.

Наставянването на курсистите е от 16 до 35-годишна възраст.

Организационно-методическото ръководство на цялостната дейност на СУПЦ се осъществява от Министерството на труда и социалната политика. То съвместно с Министерството на образованието и науката и Министерството на здравеопазването утвърждава учебни планове и програми за обучение и квалификация на курсистите и следи за правилното им прилагане. Финансирането на дейността на СУПЦ се извършва чрез републиканския бюджет и бюджетите на общинските съвети.

Измерения на социалната изолация и институционализация

Могат да бъдат търсени в следните специфики:

А) Произтичащи от общественото мнение за институцията:

- Неефективни социални политики и практики;
- Етикетиране в масмедията;
- Предразсъдъчна нагласа;
- Социално етикетиране.

Б) Произтичащи от начина на организация на дейността и живота в СУЩ:

- Структурираност и регламентираност на дейностите
- Принудително общуване и взаимодействие
- „Санаториален” начин на живот
- Фрустрация на потребностите
- Социална депривация.

В) Произтичащи от индивидуалните и личностните особености на децата и младежите в СУЩ:

- Проблеми в познавателната сфера
- Дефицити в емоционалния свят
- Поведенчески отклонения
- Деформации в потребностно-мотивационния блок
- Себевъзприемане и самооценка.

Общественото мнение за институцията

Основният източник на общественото мнение са масмедията и печатът, които отразяват нагласите на обществото спрямо факт, събитие, явление и тъй като общественото мнение притежава съзнателен характер, може да се твърди, че въздействието, което медиите формират у хората спрямо институциите в България, е съзнателен акт, дори политически оправдан. Мнението за хората в институциите за деца, младежи и възрастни хора в неравностойно социално положение е противоречиво, колебае се от възприемането на тези хора като социално бреме за обществото, като носители на негативни личностни качества, хора с деформирана ценностна система и т.н., до съжалителното отношение, което е характерно за съзливни предавания и печатни издания.

В търсенето на сензация се достига до преувеличаването на тяхната „вреда” за цялото общество; до преднамерено търсен облик на пасивно приспособяващи граждани; до акцентирание на техните асоциални и аморални прояви; до упреци спрямо държавата, че не се грижи за тях, без да се дава алтернатива за възможните грижи; до репортажи с „опечалено” семейство, жертва на дете или младеж с увреждане; до сърцераздерателни драми, в които основният мотив е да се формира у хората чувство за вина, че не помагат и т.н. А реалността е друга – да, това са хора в риск, да, това са хора със специални потребности, да, това са хора, които са ошетени, в социално неблагоприятно положение са, но и да, това са хора, които могат да се интегрират и да бъдат полезни за обществото, за семействата си, за себе си и в много от

случаите малко помощ, разбиране и приемане, са в състояние да променят живота им към по-добро.

Към казаното по-горе следва да се отбележат и някои съществени критики, отнасящи се към политиката на правителство, общината, местната власт. Закони има и то добре структурирани и приети, правилници, наредби – също, но проблемът е, че липсва координация, единна политика към институциите в страната изобщо. Разчита се все още на останалият от социализма казармен модел на отношение, в който основното мото за хората в риск (в нужда) е, че е достатъчно да бъдат нахранени, облечени, да им е топло, да имат покрив и да не протестират, защото други хора в нужда са в по-неизгодна позиция. Вярно е, че базисните им потребности по Маслоу са задоволени, но съществуват и други потребности, които са също от значение за развитието и израстването на всяка една личност и това са доверие, приемане, загриженост, емоционална топлина, толерантно отношение към различните. И още – законите се спазват, документацията се води, но на хората в риск се гледа като на случай, като на тип, на досие, на приключване на документация, тоест, говорим за нуждата от промяна в отношението на ангажираните с проблемите на тези хора, за личностните и професионалните им качества.

Една немалка роля за неблагополучията на децата и младежите в домовете играят и педагогическите кадри, които или не обичат хората, или професията си, недоволни са от заплащането, надяват се на временно пребиваване като специалисти в институцията и всичко това води до съзнанието в обществото, че там, в СУПЦ не е подходящо място за работа, та какво остава тези хора да бъдат интегрирани в обществото.

Стереотипите и предразсъдъците са начин да се дистанцират хората от проблема – те защитават, оправдават, скриват истината и това е факт, който не подлежи на отхвърляне или доказване. В основата на предразсъдъците стои страхът, че може подобно нещастие да се случи във всеки дом. Този страх сковава хората и ги прави пасивни и дори отричащи, че такива хора съществуват, че те са част от обществото и е за предпочитане да бъдат изолирани от другите, да не напомнят за себе си. Другото астенично чувство, свързано с децата и младежите в СУПЦ е срамът, чиито източник е свързан с притеснението, дори тревожното чувство, че не е направено достатъчно за тези хора, а не е толкова трудно. Срамът пречи да се види истината на ситуацията, тъй като последвалата реакция ще бъде чувството за вина, а то е деструктивно и объркващо самооценката на личността, замислила се за тези хора. Пречка на помагачия социален процес е и т.нар. колективна

безотговорност – всеки смята, че друг може да помогне, а не го прави или пък, че толкова хора помага, че не е нужно всички да го правят. Предразсъдъците имат и още едно измерение, маскирано под формата на благотворителност, без да се осъществява контакт с хората в неравностойно положение – дават се средства, привеждат се помощи, но не се виждат благотворителите с получателите на помощта.

Социалното етиктиране е вербализирането на предразсъдъците, страховете, притесненията, стереотипите спрямо хората в риск и нужда. Нереалистичните представи и модели на поведение към техните проблеми, дефицити и трудности, неразбирането и непознаването на техния свят, провокира у обществото желание да ги окачества, оприличи, опознае, изучи, но поради липсата на знание за тях и техния начин на живот по-лесният механизъм е да бъдат наречени с обидни или съжалителни имена, за да се отрази някакво отношение към тях и да се оправдае собственото поведение, което в повечето случаи е скрито или открито безразличие.

Сам по себе си, фактът на институционален начин на живот в СУПЦ води проблеми, които могат да бъдат **групирани по следния начин:**

А) Социални проблеми: липса на щатен медицински персонал; информационно затъмнение за живота и дейността на институцията, с ограничаване на достъпа до тях за масмедии, организации и т.н; незадоволителни условия на живот; нерационално териториално разпределяне на институциите и дълго пребиваване в дома.

Б) Социално-педагогически проблеми: недостатъчна професионална подготовка и преподавателски подбор на кадрите; феминизиране на педагогическия състав с непропорционално възрастово разпределение; рядко незачитане свободата и личния живот на пребиваващите – право на религия, на кореспонденция и достъп да информация; текучество на педагогическите кадри.

В) Медико-психологически проблеми: ниска, нарушена комуникативност; емоционална недостатъчност, неразвита чувствителност; забавено интелектуално и личностно развитие; липса на привързаност към възрастните; недоразвита способност за запомняне; занижена самооценка; автоматизъм на реакциите; неосъзнатост в потребностно-мотивационната сфера; склонност към отклоняващо поведение.

Специфични особености в социално-психологическите условия на живот и дейност в СУПЦ

Отличителна характеристика, отразяваща се върху междуличностните отношения в групите в домовете е многобройния състав на членовете в тях – до 50 човека – числеността на възпитаниците надхвърля рамките на малката социална група по критерия “брой на членовете.”

Младежите и децата в институцията прекарват много по-продължително време заедно. Домовете са място за почивка, подготовка за училище, хранене, спане, професионално обучение, извършване на различни видове битови дейности. На практика, тези институции са истинският, а в повечето случаи и единственият дом на пребиваващите в тях, което налага и по-висока честота на техните контакти.

Въпреки че групите в СУПЦ са сформирани по формален критерий, вероятността да се превърнат в неформални е голяма, тъй като насочеността на живот и дейност се измества в посока възпитаване, превъзпитаване и социализация на младата личност. Всъщност, формирането и развитието на личността се извършва предимно в домска среда.

Друга отличителна характеристика на институцията е дифузият характер на функциониране на социалните групи, произтичащ от честата смяна на дейностите, различното време за контакти между пребиваващите, ситуативна обвързаност на взаимоотношенията, текучество на хората, сменна работа на възпитателите. Посочените особености провокират и в различна степен обуславят изявата на определени личности като водещи за кратък период от време, тяхната непрекъснатата подмяна, произтичаща от разнообразието в дейностите и промяната в условията.

В домовете се наблюдават по-висока степен на регламентираност на междуличностните отношения в резултат от строгото изискване за спазване на правилата, отразено в правилника на СУПЦ. Това на практика означава, че настанените в институцията хора не могат да избират дейностите, режима на съществуване самостоятелно, тъй като има официално наложени правила, неспазването на които изисква налагане на санкции. Този факт отчасти се харесва на децата и младежите, защото не изисква от тях анализ на ситуацията, преценка на избора на дейности, липсват алтернативи и животът им се свежда до определени заучени навични действия, понякога трудно усвоими, но вече усвоени, стават мотив за действие, без да се налага съзнателното им осмисляне и усилия за планиране. От друга страна, подобно поведение ги поставя в стагнация, отнасяща се до нарушения в когнитивната и поведенческата сфера, а и нарушава тяхната активност като съзнателни хора. Този начин на живот е удобен за педагогическия персонал, тъй като действията на децата и младежите

са предсказуеми и не изискват висока степен на контрол, но определено зле се развиват основни социални умения – изграждане на перспективи, право на избор, отстояване на направения избор, планиране, контролиране и като резултат – липса на автономност на всички равнища от личностното развитие.

Друга характеристика на институцията е разнородният възрастов състав на пребиваващите, което има и положителна, и отрицателна страна. Положителната е свързана със социализацията и ресоциализацията, с разнообразието на сферите на влияние върху конкретната личност и възможността за придобиване на разнороден социален опит – не само от страна на учители, възпитатели, но и от по-големите хора. Отрицателната страна засяга възможностите за отключване на механизмите за отрицателно влияние, за налагане на асоциални модели на поведение и изостряне на възрастовите противоречия до степен на междуличностни конфликти.

Наблюденията в институционална среда сочат и други закономерности – силна идентификация между членовете на СУПЦ, която се проявява в мислене, поведение, начин на обличане и т.н. като нейна крайна проява е строго дистанциране от другите групи.

Като ефект от институционалния начин на живот се явяват и принудителното общуване, взаимоотношение и взаимодействие – това е продиктувано от липсата на възможност за осъществяване и поддържане на контакти извън институцията и единствено само с възпитатели, социални работници, като хора, които могат да донесат новини извън институцията. Предполага се, че децата и младежите се информират за новостите от масмедията, но политическите новини не могат да компенсират липсата на реален непринудителен начин на обмен на информация. Освен това участниците в комуникативния акт са еднообразни като събеседници и в действителност – вече скучни и дори досадни. Темите на разговор обедняват, създават се предпоставки за младежки сленг, неразбиран от останалите, обеднява речта, нарушава се инициативността при разговори. Предвид някои личностни особености на пребиваващите в СУПЦ (трайни заболявания, отклонения в поведението, умствена изостаналост и т.н.) се забелязват висока степен на внушаемост, податливост на слухове, липса на критично мнение относно пристигащата отвън информация, а обедняването на комуникативните модели на поведение, превръщат децата и младежите в неспособни да се адаптират към социалния живот извън дома.

Монотонията води до обедняване на цялостната личност и е предпоставка за т.нар. „санаториален” начин на живот – безинициативен, неактивен, региден начин на съществуване, а не реално поемане на

собствения живот. Децата и младежите се чувстват като на санаториум, почивка, те са обслужвани, обгрижвани, но, ако за работещите хора санаториумът е начин за отмора, тук ежедневието е непрекъснат курорт, който омръзва. Фактът, че пребиваващите не се грижат за приготвянето на храната, за отоплението и т.н. води до липсата на интерес към тези битови въпроси, но и до ограбване на социализационния процес, отнасящ се до всеки един от тях – резултатът от подобен начин на живот има две измерения – агресивни прояви, поради неизчерпаната активност и енергия, нужда от запълване на ежедневието и свободното време с някаква дейност, та дори и асоциални прояви, агресивни поведенчески изпълнения, конфликти или скрити форми на агресия, които могат включително да се насочат и в автоагресивни прояви. Другото поведение е свързано с депресивни изживявания. Монотонното съществуване, липсата на перспективи и планове за деня, за седмицата, за месеца, принудителните форми на общуване и взаимодействие постепенно отблъскват личността и тя „потъва в себе си”, затваря се, реализира всички познати симптоми на депресия. Като разновидност съществува и „бягство в съня” – личността избира съня като начин да преживее еднообразието, като спасение от живот, който е скучен, предсказуем и безсмислен.

Това може да бъде илюстрирано по следния начин:

(схема)

Фрустрирани са и всички потребности на децата и младежите в СУПЦ – липсата на осигурени финансови средства от държавата, липсата на възможностите за избор, неинициативността и формалното отношение на

педагогическият състав към пребиваващите в институцията, фрустрират всяка проява на активност от страна на хората – обезсмислят се опитите им за разнообразяване на живота и последват ефектите на изолацията или т.нар. социална депривация – глад за дразнения, за структура, за внимание и това налага нарушения в цялостното личностно развитие и съществуване. (Хаджийски, Петрова, Минев, 1999, 68–70). По-подробно представени:

1. Глад за дразнителни с две разновидности:

- емоционална депривация – изразява се най-общо в липсата на елементарни човешки емоционални състояния;
- социална депривация – необходимост от елементарни зрителни, слухови и тактилни възприятия.

2. Глад за внимание – задоволяване на необходимостта да бъдеш слушан, забелязан, да си част от живота на другите, да те възприемат като личност и т.н.

3. Глад за структура – желание за смислено запълване на времето, необходимост от разнообразие на дейността.

Посочените дефицити отдалечават личността от реалния живот, а с това създават и предпоставки за трудното адаптиране след напускане на институцията.

Една от особеностите на пребиваващите в СУПЦ е амбивалентността на емоционалните преживявания, изпадането от еуфорично в дисфурично настроение, което се влияе от незначителни фактори, но може да се окаже предпоставка за “отключване” на афективна акцентуация или психопатия (манийно-депресивна).

Личността на децата и младежите в СУПЦ

В юношеската и младежка възраст нараства необходимостта от общуване с връстниците. Неймарк (Десев, Жекова, Йорданов, Пиръов, 1977, 34) казва следното:

“Необходимостта от общуване с връстниците, необходимостта да си прият, уважаван, ценен от другите е много силна у човек”, като това явление реално се изразява в участие, включване в различни социални групи, наречени от Дънфи (Seifert, Hoffnung, 1987, 510) “гълпи” и появата на структурни предпочитания във формалната група или сформирани на неформални общности.

Характерни особености са проявите на грубост, конфликтност, сприхавост, произтичаща от необходимостта на юношите да извоюват своята автономност, да изградят “Аз”-образа си, да се предпазят в уязвимостта и несигурността си.

Възрастта на децата и младежите в СУПЦ се отличава и с потребност от изграждане на адекватна самооценка и самосъзнание, потребност от намиране на своята идентичност – психологическа самотъждественост, социална и сексуална идентичност. Към посочените типове идентичност можем да посочим и групова, и етническа. Изграждането на идентичност означава способност да се “преминава” границата от детството към света на възрастните и обратно (Крейг, 2000, 619).

А това означава изграждане на позиции по жизненоважни проблеми, каквито са плановете и перспективите.

Феномените на юношеството и младостта се детерминират и от жизнените планове, жизнената позиция и перспективите, които определят и социалната активност, безкомпромисния избор на жизнени цели и високите претенции към себе си и другите.

Сохан въвежда термина “жизнена програма на личността”, който “...се отразява на стратегията и жизнената дейност на човека, основните цели и резултати, с които човек свързва своето бъдеще.” (Сохань, 1987, 228).

А това означава насоченост към бъдещето, към себедоказване и самоопределяне в настоящето.

В насочеността се отразява “субектното понятие за време” (Кон, 1980, 321) в съзнанието на младия човек, а субективното време налага прецизност, отговорност, решителност в изпълнението на предназначението.

Ако трябва да обобщим настъпващите в юношеството и младежката възраст промени и ако следваме логиката в промените в личностен план, то във физиологичен план можем да говорим за приключване на полова зрялост; в психологически план – израстване в емоционално, интелектуално и поведенческо отношение; като най-видими са промените в социален аспект – формиране на траен “Аз-образ”, реалистична самооценка, стабилно равнище на претенции, автономност в ценностната система, в поведението, отговорност във взаимоотношенията с връстници и възрастни.

Основна характеристика на децата и младежите са различните проявления в междуличностните отношения, които се изразяват в широк диапазон от прояви – от симпатия, до изграждане на доверие, приятелство, любов или антипатия, враждебност, агресивност, недоверие. Завишена е усетливостта към различни социални прояви като лъжа, предателство, неизпълняване на

обещания, изневяра. Повишената критичност към другите е проява на самокритичност и самовзискателност.

Едно от доказателствата за собствената значимост на личността ѝ в различни социални групи – формални и неформални, референтни или групи на членуване. Ролята на аутсайдер в групата е показател за личността, че е отхвърлена, непотребна, и в този случай, членуването в асоциални или дори престъпна група е за предпочитане пред безразличието на приятели и връстници.

Това са социални детерминанти, определящи развитието на личността, но могат да бъдат изведени и някои наследствени, биологично проявени особености:

- Немалка част от пребиваващите са с различна форма на умствено изоставане – процентите варират от 60 до 85.
- С трайни заболявания и отклонения – над 40%.
- В емоционален план – изоставени, с нарушена привързаност към близките, семействата и обществото – тази характеристика е в почти повече от 90%.
- В поведенчески план – сериозни отклонения с различна насоченост – рисково поведение към себе си, към другите, към обществото – над 50%.
- Неосъзната и крайно деформирана потребностно-мотивационна сфера, резултат от досегашния им начин на живот – за почти всички пребиваващи.
- Нереална самооценка и отрицателно отношение към собствената личност – около 80%.

На фона на изброените специфични особености на децата и младежите, могат да се отбележат и някои дефицити в психичните процеси, резултат от изолацията и институционализацията.

При особеностите на *възприятията* се забелязват:

- изкривявания във възприятието за време – не се дооценяват кратките срокове, а се надценяват продължителните; мнение, че в СУПЦ времето протича бавно и мъчително и отгук – желание то да се съкрати, да се “убие”;
- субективизъм при възприемането на събитията от собствения живот – на фона на достатъчно много време – никакво желание за преоценка на досегашния начин на живот;
- активността на възприятието е отрицателно насочена – изразява се в неумение да се възприема реално, в неумение за слушане и забелязване на другите, потъване в мрачно ориентирани възприятия.

Особености на *представите, паметта, въображението*:

- изкривена представа за време;
- изкривени представи (илюзии) за бъдещия живот, а това се отразява пагубно на социалната им адаптация;
- понижена готовност за запомняне, която е резултат от прекъсване на връзките с действителността;
- липса на навици за логическо запомняне, резултат от по-ниско образователно равнище;
- наличие на чести, непроизволни спомени от миналото, които са емоционално подплатени;
- концентрация на волевата памет в спомняне на събития с приятен характер;
- преосмисляне и “прекрояване” на спомените;
- непоследователност във фантазните образи.

Особености на *мисленето и речта*. Най-общо мислите засягат следните области:

- мисли за безполезността на живота, довеждащи до апатия и депресия;
- мисли за занимания с дейност, която да противостои на досегашната, чиято цел е съхраняване на личността и създаване на нещо ценностно и значимо – обществено – определят се като ценни мисли;

А що се отнася до *речта*, то за нея може да се обобщи, че изобилства от ругатни и жаргони, ограничава се писмената форма на изразяване, стесняват се темите на разговор, променя се интонацията и някои от особеностите на невербалното общуване. Често забелязвано явление – на фона на раболепнечене, угаждане на педагогическия състав – безкрайна агресия и жестокост към останалите в дома.

Настъпват съществени изменения и в *емоционално-чувствената сфера*. Те имат няколко насоки:

- развива се определено “апашко” чувство за дълг – подчинение на лидерите в институцията;
- извратено разбиране на собственото достойнство и чест – демонстриране на социална зрялост чрез нарушаване на правилата и дори закона;
- забелязват се и доста астенични чувства на децата и младежите – отчаяние, срам, вина, страх, които формират тревожност, чиито измерения понякога са фатални за личностното развитие – водят до повишаване на

тревожността, до нейното генерализиране и до търсене на “винтили” за преодоляването ѝ, най-често като бягство в депресивни изживявания или в крайни прояви на агресия и автоагресия;

- маскиране на истинските чувства и демонстрация на социално желателни емоционални прояви и др.

Особености на **волята** на пребиваващите в СУПЦ. Тъй като волята отразява поведенческата активност на личността, тя включва в себе си и предходните психични процеси, но се усложнява като процес именно поради действията си характер. Поведението на децата и младежите е или нарушаване на нормата, или безволево действие според ситуацията, или ступор, регидност, апатия.

Всички посочени отклонения в психичния живот са резултат преди всичко от изолацията, която налага институционалната среда. А тези особености влияят и върху насочеността на личността, върху самооценката и самотношението.

Ако се направи опит за проследяване *удовлетвореността на потребностите* на младежите в СУПЦ, то тя би имала следното звучене:

- *Потребност*: да се учат от опита и да правят грешки – тъй като времето, живота в институцията са сериозно структурирани, се мултиплицира само институционалния опит и грешки, които далеч не са показателни за социалните взаимоотношения.

- *Потребност*: повишаване на личната, социална и финансова независимост – реалността не позволява автономия поради наличния регламентиран начин на съществуване.

- *Потребност*: възможности за поемане на отговорност за тяхното собствено поведение – човек следва да бъде свободен, да познава себе си, действителността около себе си, за да поема отговорност преди всичко към собствените си постъпки.

- *Потребност*: чувство за загриженост към другите хора – отхвърлеността от страна на близки и роднини, стереотипното възприемане от страна на обществото, не са предпоставка за възпитаване на съпричастност, уважение, доверие.

- *Потребност*: възможности да дават принос към ежедневния живот в дома или в социалната група – тази потребност от части е удовлетворена, тъй като ежедневието изцяло протича в СУПЦ и това налага участие във всички дейности, въпросът е доколко е на доброволен или принудителен принцип;

- *Потребност*: общуването и необходимостта от трайни взаимоотношения се явяват съществено условие за развитието на личността на младите хора. Недостатъчните или неудовлетворяващи личността контакти се отразяват неблагоприятно върху поведението и развитието на юношите.

- *Потребност*: друго важно условие за личностното развитие е появата, по-скоро промяната на “значимия друг” – референтно за личността лице, което може да има реално измерение (приятел, възрастен, учител, родител, лидер в групата) или недостъпен социален модел (певец, артист, спортист), чието поведение става модел за подражание. С развитието на личността нуждата от значимия възрастен все повече се измества от нуждата от значимия връстник.

Справедливо е да се обърне внимание и на още една особеност, свързана с институционалния начин на живот, засягаща преди всичко професионалните черти на специалистите – институции винаги ще има, в тях се работи трудно и се изисква специална подготовка на работещите в тях, те нямат нужния социален статус в обществото и заплащане, съответстващо на извършената работа. (Социална работа – антология, 2007, 285.) Като се прибави и липсата на ясна политика в държавата относно бъдещето на този вид институция, трудът на работещите в СУПЦ е твърде непривлекателен, непрестижен и несигурен.

Специфични особености на социалната и психологична работа с младежи

Младежите могат да бъдат определени като самостоятелна група по силата на няколко причини: първо, във възрастов план това са хора, които са навършили пълнолетие, но все още не са така активни в професионален и личен план, както са хората в ранна, средна и дори късна зрялост. Периодът 18–30/35 години е бурен за личността, въпреки че по интензивност на настъпващите промени не може да се сравнява с юношеството. Въпреки това, може да се твърди, че в този обхват настъпват съществени изменения, свързани преди всичко с промените в професионален план – избор на професия, професионална подготовка и професионално образование, разширяващ се приятелски кръг, в който водещи са социалните интереси, налагаща се интимност във взаимоотношенията, поява и отглеждане на деца, търсене на жилище и т.н. В социално-политически и икономически аспект във визирания възрастов период също се наблюдават стабилизиране на позициите по политически въпроси, търсене на възможности за икономическа самостоятелност, социално израстване.

Или, младежите представляват социално-демографска група, която преживява период на социално съзряване и дори приключване на този процес, чието положение в обществото в значителна степен се отразява на бъдещата икономика на страната.

Специално за нашата страна могат да се отбележат някои притеснителни характеристики, свързани с младежите и тяхната роля в обществото:

- Намалява броят на младежите поради емиграция.
- Значителен брой от оставащите в страната или учат във ВУЗ, което ги прави неработещи или още по-тревожна тенденция – нямат средно, дори основно образование, което ги прави неконкурентно способни на пазара на труда.
- Обезличава се ролята и значението, както на общото, така и на професионалното образование – въпреки наличието на определена специализация, много от работните места се заемат от неквалифицирани кадри.
- Дори и при наличие на подходящо образование и професионална подготовка, липсва осъвременяване на знанията и умения при промяна на социално-икономическата ситуация – непригодност на образователна система към новите условия на труд.
- Увеличават се асоциалните прояви вследствие безработица, неорганизирано и структурирано свободно време.

Можем да обобщим, че за младите хора в страната проблемите са най-значими в личностен план – нужна им е социална сигурност, за да могат да имат перспективи, социални ориентири, мечти и надежди. А това в още по-голяма степен се отнася за хора, които обществото е отрекло, отрича и те страдат от ефектите на социалната изолация, поради дългогодишната институционализация.

Един от основните компоненти и задачи на работа с младежи е изучаването на техните реални потребности, за да се сформират и подходящи социални услуги (Основы социальной работы, 2003, 240), между които са: професионална подготовка, образование и квалификация; сексуална и брачна консултация; обучение в правата на човека, общечития за първоначално пребиваване, нови работни места, по-адекватно заплащане.

Подобно проучване предполага създаването на следните социални услуги, които могат да помогнат за социалната и психологична подкрепа, особено на деца и младежи в риск:

- Създаване на центрова за подкрепа на жизнения стандарт на младите хора, а това означава множество услуги.
- Съобразяване с младежката субкултура и промените, които настъпват в движенията на младите хора.
- Създаване на интердисциплинарни програми, които да включват различни държавни и неправителствени организации, имащи отношение към младежите.
- Създаване на система от социално обслужване на младежите на министерско равнище.
- Открояване на факторите за асоциални прояви и превенция на асоциалното поведение.
- Оказване на спешна помощ и подкрепа на млади хора в непосредствен риск при правилна оценка на риска.
- Работа, насочена към формиране на автономност и самоконтрол над живота.
- Създаване на условия, които въпреки социалното неблагополучие, да съхранят достойнството на младежите и самоуважението им.
- Създаване на информационна система по въпроси, които са от първостепенно значение за младите хора – трудова заетост, възможности за живеене, включване в различни социални дейности и т.н. (Социална работа: теория и практика, 2002, 240).

Младежките социални групи коренно се различават от групите на всички други възрасти, особено от тези на хората от средна възраст. Младежките групи включват като членове социално равни хора, на приблизително еднаква възраст, еднакви по зрелост, произход и образователна степен. Включените в тях индивиди се забавляват да прекарват известно време заедно като изпълняват своите цели и извършват удовлетворяващи ги дейности (Смарт, Смарт, 1982).

При всички случаи, влиянието, което младежките групи оказват върху живота на юношите, е много по-значимо от влиянието на подобни групи във всички останали възрасти.

Те са начин за набавяне на социално значима за младите хора информация за себе си и за другите, отговор на много от въпросите, които си поставят и то най-вече на тези – кой съм, какъв съм, какво мога, какво искам. Те предлагат възможности за разбиране на собственото поведение, нагласите, усещанията, както и за същите образувания при останалите от групата.

Младежките групи са и най-предпочитаната форма на демонстрация на еманципация при младежите. Отиването, приемането в подобна общност означава социално признание и престиж, а е и белег на социална и физическа зрялост. Те се явяват алтернатива на семейството, в групите човек се чувства желан и разбираан, най-малкото, приет. Като други функции на групите на младежите могат да се очертаят следните:

- намиране на индивидуалност;
- откъсване от зависимостта на семейството;
- търсене на други авторитети и модели на поведение;
- начин за сравняване на идеите;
- отговор на въпроса за собствената популярност;
- начина за научаване съобразяването с другите;
- търсене на нови начини за общуване;
- приучаване на търпимост и толерантност и др.

Автократизмът като черта на младежките групи е явление, което има негативно влияние върху формирането на младата личност, но е отличителна характеристика на разглежданите групи. Санкциите, които се налагат при неспазване на груповите правила граничат с жестокостта на Средновековието и карат младият човек да участва в групата по силата на страха. В същото време техните лидери атрофират като личности, достигайки до агресивност, личностна нетърпимост и жестокост.

Създаването на една младежка група се опира на ценностната ориентация и ценностните предпочитания на нейните членове.

При проучване на предпочитаните ценности в една група като такива се извеждат:

- общуването;
- прекарването на свободното време;
- емоционалните преживявания;
- удовлетворяване на някои познавателни интереси;
- личността на някои хора от групата, най-вече на лидера (Моляк, 1993).

А оценката за това дали една група е ценна, се основава на следните критерии на младите хора:

- референтност на групата;
- единство на моралните съждения, представено като групово мнение;
- стремеж за самоусъвършенстване в групата;
- насоченост на дейността към групата и към отделната личност;

- традициите;
- доброжелателните взаимоотношения;
- сработването и оптималните взаимодействия;
- удовлетвореност от лидерството;
- добър психологически климат.

Оказва се, че най-големите предпочитания на младежите са към характеристиките, засягащи взаимоотношенията в групата, разбирани като неформалната структура на групата. От тяхната удовлетвореност или неудовлетвореност зависи, доколко една личност ще остане в групата или ще предпочете да я замени. И тъй като специфично за младежките отношения е техният оценъчен характер, то означава, че те могат да се определят като значими и избирателни, тоест и без намек от задължителност, което и прави групите неформални и привлекателни както за по-младите, така и за по-възрастните. Напр. едно интересно явление, характерно за младежките групи, е присъствието на хора, които доста отдавна са преминали възрастта за членство в подобна група, но по силата на навика и привлекателността ѝ не искат да я напуснат и с това да пораснат.

От доста автори се забелязва нежеланието да преминат в следваща възраст на цели поколения – тези от 60-те и 70-те години. Това поведение се нарича “отказ от зрялост” (Анатрела, 1992) и е характерно за някои от неформалните младежки групи. Така напр. хипитата не искат да приемат, че остаряват и продължават да скитат заедно с новопостъпилите. Това усложнява характеристиките и взаимоотношенията на някои младежки групи, налагайки им поведение на брат и сестра с хора, които могат да им бъдат родители. Неразрешените вътрешни конфликти на тези личности се отразяват и на психиката на младите им последователи.

В младежките групи, като най-значим механизъм за социализация на младежите е процесът на идентификация с цел достигане на егo-идентичност, разбираана в най-широкия смисъл на думата. Като процес, това е съзнателно или не съвсем съзнателно подражание на поведението на индивид или група от хора. Идентификацията може да означава:

- социална адаптация;
- обезличаване;
- емпатия;
- персонификация (Клинчарски, 1989).

Идентификацията е възможна в разглежданата възраст като процес на подражание на литературни образци или като преживяване на фантазия,

но при всички случаи, нейната роля за израстването на личността е голяма и отминава с преминаването на този възрастов период. Улеснява се от ролята на младежката група.

Друга характеристика на социалните младежки групи е тяхната маргиналност. Техните членове не са отхвърлени от официалните групи, не са аутсайдери, но и не са със съвсем реален статус. Те не одобряват членовете на групите, от които идват и са на ръба на конфликт – дали да принадлежат към групата от миналото си, или да приемат изцяло новата, която ги удовлетворява в по-висша степен.

Типично за неформалните групи – наличието на **младежка суб-култура**, като тя се определя по следния начин – от английски – подкултура, която заема подчинена роля на официалната култура в обществото, означава създаване на нови образци, модели на поведение, действия и ценности, имащи символичен смисъл за членовете на групата – знаци, нов жизнен стил, противоречия на официалните структури, нови идеали, възгледи и изпълнява определени функции (Завражин, Попов, 1994):

1. Предлага стил, ценности и идеология, които спомагат за формирането на нова идентичност, различна от предлагания социален статус.
2. Създава алтернативна форма на социалната реалност.
3. Формира и осмисля свободното време.

Тя може да има и положителна, и отрицателна насоченост – към активиране на просоциално поведение или към девиантно такова.

Така изброените характеристики на младежките групи поставят и сериозни проблеми, акцентирани преди всичко към възможностите, които общността и социалните служби могат да предложат като възможности. Като един от вариантите е **работата в и с общността**.

Работата с общностите е процесът на подпомагане на хората да подобрят тези общности, предприемайки колективни действия. (Обучителни материали по „Социална работа с деца и семейства”, базови модули, 2003.)

Хората, работещи с общностите, са обикновено служители, получаващи трудово възнаграждение, които могат да изпълняват широк кръг функции, т.е. работата с общността може да приема много различни форми.

Работата в общността може да се изпълнява и от различни специалисти, предоставящи услуги, напр. социални работници, служители по жилищно настаняване или здравни работници – като допълнение към основните им трудови задължения.

Същността на работата в общността се състои в оказване на помощ на хората, които са членове на географски обособени общности (населени места) или на групи в нужда, да постигнат нещо повече, като в този процес те се явяват активната страна и развиват нови умения и увереност.

Работата с общността е за предпочитане, защото:

- Правилно развиващите се и прогресивни общества разчитат на активното участие на гражданите в много и различни ситуации.
- Участието на гражданите е много важен механизъм за сверяване на часовниците на политиците и хората, формулиращи политика.
- Без външна помощ опитите на хората за организирани действия често търпят неуспех, като това важи особено за “изолираните” общности.
- Хората, работещи с общността, могат да създават групи за работа в общността, да оказват подкрепа на тези групи и да им предоставят ресурси, като следва да правят необходимото групите да са ефективни, демократични и представителни, и дейността им да е насочена към постигане на справедливи цели.

Видове работа с общността

- Подходът на развитие на общността се състои в подпомагане работата на съществуващите групи и оказване на помощ на гражданите да сформират нови автономни такива. Този подход е основан на обективността на специалистите и предполага “недиректната” им намеса в решенията на хората относно предмета на тяхната активна позиция.
- Подходите, свързани със социално планиране, предполагат, че специалистите по работа в общността осъществяват връзка директно с органите, които формулират политиката и организациите, предоставящи услуги, с оглед съобразяване на решенията и дейността им с конкретни нужди на общността (и подобряване ефективността на услугите/политиките).
- Подходът на самопомощ предполага използване/развиване на наличните ресурси в общността, напр. социални мероприятия, игрови схеми, младежки клубове, социални клубове за възрастни хора, женски групи, фестивали и пр.
- Подходът за оказване на влияние включва мерки за адаптиране на политиката на външни организации и за осигуряване на достъп до предоставяни от тях ресурси. Този подход включва кандидатстване за безвъзмездни помощи, ефективно използване на възможностите, които

предоставя системата, съвместна работа по провеждане на кампании и мерки на гражданска активност.

- Работата с най-обща насоченост в общността се осъществява от служителите, които са компетентни в различни области – спортни събития, заетост, отиди, жилищно настаняване, които могат да работят с всякакви групи, независимо от това за коя служба или организация работят.

- Специализираната работа в общността предполага разширяване и усъвършенстване на услугите с активното участие на потребителите. Служителите, които осъществяват подобни дейности, обикновено работят по конкретни проблеми или с конкретни категории хора.

Цели на работата с общности

- Целите, свързани с процесите, са насочени към промени в увереността, познанията, техническите умения и нагласите на хората или са свързани с развитието на дадена организация.

- Целите, свързани с крайния продукт, са насочени към промяна в съществуващото положение – напр. усъвършенствана програма за техническа поддръжка на жилищния фонд или изграждане на успешна игрова схема.

И двата типа цели имат важно значение за работата в общността и са взаимно зависими.

Функции на работата с общността

Класическата функция на работата в общността е свързана с предоставяне на възможност, ръководство, катализиране или създаване на подходящи условия, като служителят, извършващ работа в общността, работи с групата, консултирайки нейните членове как да изпълняват целите, които са си поставили. Този метод на работа се нарича “недиректен”.

В други случаи специалистът може да изпълнява една в по-голяма степен лидерска или организираща роля в групата – обикновено, когато дейността ѝ се ръководи от цели, свързани с крайния продукт и членовете ѝ нямат необходимата мотивация и умения.

В практиката специалистът може да съвместява или сменя тези две функции в процеса на работата си или дори в рамките на една среща.

Специалистите могат да изпълняват, също и широк кръг други функции:

- на посредник, застъпник;
- консултант за решаване на проблемни ситуации;
- посредник при решаване на спорове;
- установяване на отношения и експерт.

Необходимо е специалистите да са наясно каква функция изпълняват във всеки един момент от дейността си.

Съществуват и **безвъзмездни** възможности за работа в общността.

Много хора работят активно за своите общности като лица, избрани в местната администрация; в много случаи членове на комитети и твърдят, че работят за общностите, въпреки че не получават възнаграждение за това.

Основната разлика е, че лицата, които осъществяват безвъзмездно работа в общността, обикновено са лидери, а не фасилитатори.

Така можем да заключим, че лицата, които осъществяват работа в общността срещу трудово възнаграждение, обикновено изпълняват функцията на фасилитатори.

С термина “развитие на общността” можем да опишем автономния процес на сформирание и развитие на обществени групи в общността, а с “работа за развитието на общността” – професионалната дейност в подкрепа на този процес.

Е. Тодорова твърди, че работата в общността е работа на микроравнище и целта ѝ е да подобри ситуацията на хората в риск чрез:

- организиране на хората, обучение в умения да оказват помощ, като създават организации с такава насоченост;
- разработване на проекти, специализирани за определен тип рискова група;
- междуинституционален диалог с хора, ангажирани по различен начин в помагачката дейност (Тодорова, 1999, 225–226).

Друг вариант за оказване на помощ и подкрепа на хора в риск е нуждата от сформирание, развитие и функциониране на **междуинституционални екипи**.

Един от основните принципи на помагачия процес е спазването на комплексността, разбирана като мобилизиране на всички ресурси, с акцент върху дейността на социално помагачите институции, ангажирани с хората в риск. Реално това означава създаване на междуинституционални екипи, чиято роля е подкрепа и помощ на нуждаещите се, всеки според своите

компетенции. За да се осъществи практическата реализация на замисъла, е необходимо да се отчетат някои пречки, които затрудняват съвместната работа. Те са посочени от Хю Бар като **барieri** от различен характер (Социална работа – антология, 2007, 296–301):

- организационни барieri, отнасящи се преди всичко към ролята на държавата като обединяваща дейността на допълващи се институции — този процес е възпрепятстван, тъй като в нашата страна различни министерства носят отговорност за институции със сходна дейност, различните служби работят по различни закони, наредби и постановления, промените в социалната политика в последните десет години настъпват твърде бързо, а администрацията бавно се адаптира към тях, в много държавни институции са създадени дублиращи звена и отдели, които контролират дейността на социалните служби и това определено създава хаос и предпоставки за неразбиране, дори конфликтни ситуации;

- социални барieri, които се основават на социалния престиж на помагачите професии – ясно е, че за да си социален работник или психолог, или учител, възпитател, е необходимо специализирано образование във ВУЗ. Съществуват и ясно изработени длъжностни характеристики на професиите в СУПЦ, но практиката сочи друго – неквалифицирани кадри, хора от други специалности са заели работните места; втори проблем – текучество на младите кадри и застаряващ педагогически контингент (младите професионалисти не успяват да се адаптират към една сравнително по-тежка работна ситуация); допълнителен мотив за напускане е липсата на достатъчно средства за реално изпълнение на ролята в институцията, както и ниско заплащане за положени труд; трето – социалният имидж на СУПЦ в общността е такъв, че не мотивира за кариерно развитие точно в тази институция, напротив, непристижно е да се назове работното място поради негативния резонанс относно контингента на дома; всичко това води до нежелание да се включват работещите от институцията в междудисциплинарни екипи и дори затваряне на възможностите външни хора да помогнат за подобряване на работата в нея;

- образователни барieri – работата в екип предполага, макар и елементарни, познания в различни, но сходни по насоченост области. А това налага допълнително образование и квалификация, за да могат специалистите да говорят на сходен език и да влагат в изказванията си еднакъв смисъл. Казаното поставя въпроси, отнасящи се преди всичко до търсене преосмисляне на общообразователната подготовка още от студентската

скамейка и поставянето на принципите на междуинституционалния диалог с въвеждането на интердисциплинарни научни области;

- институционални бариери – правителствената социална политика определя и тяхното наличие – липсата на адекватни мерки за защита на социално слабите хора в страната е причина за институционално отдалечаване на сходни по дейност системи и организации. Безсилието, обезверяването, честите промени, бумащината се превръщат във врагове на идеята за обединение и екипност.

А нуждата от екипност е безспорен факт, който дори не следва да бъде коментиран – това ще позволи на клиента наистина да се превърне в център на помагачия процес, да бъде обгрижван защитен, закрилян от специалисти, ангажирани с проблемите му, ще се спазва комплексния принцип, ще се даде възможност за интерпретиране на проблемните му области от всички страни и отчитане на неговите възможности и способности, ще се мобилизират наличните ресурси в обществото. Основните проблеми са, че няма воля за създаване на екипи и че няма нагласа за съвместна дейност и че няма предвидени средства за организация и формиране на екипи. Там, където има подобни образувания и опити, се виждат и положителни резултати, но междуинституционалните взаимоотношения и взаимодействия са създадени по доброволен и дори приятелски принцип, което определено е непрофесионално и решенията на тези екипи нямат формализирана стойност при оказването на подкрепа на клиентите.

Обобщения

Анализът на социално-психологичните условия в СУПЦ дава възможност за следните обобщения:

- В институцията се наблюдава по-висока степен на изразеност на неформалните взаимоотношения в социалните групи, което е сериозно аргументирана необходимост за включване на нови, външни хора за оптимизиране на междуличностните отношения на пребиваващите.

- Непрекъснатото във времето съжителстване предполага специфичните за институционалното отглеждане ефекти като самоизолация, затваряне в общността, ограниченост в контактите, принудително общуване и др. Това дава възможност за разширяване на дейността на социалните педагози в посока на планиране престоя на хората в дома, както и най-вече – планиране на социалното им интегриране и участие на пребиваващите и дори техните близки в този процес.

- Еднородността в състава на групите в СУПЦ е предпоставка за обедняване на интересите, уеднаквяване на ценностната система на децата и младежите, както и ограничаване на възможностите за изпробване на разнообразни социални роли. Монотонността на живота блокира автономността. На основата на една добра социална оценка могат да се определят дефицитите, капацитетът, нуждите на всяка личност и тя сама да участва в изграждането на индивидуален план за пребиваване и за интегрирането в обществото.

- Институциите осигуряват основно потребностите от образование, храна, здравно подпомагане, подслон в значително по-висока степен, в сравнение със семействата в неравностойно социално положение, но пък не се удовлетворяват личностните потребности.

- Настанените в тези институции не успяват да изградят трайни взаимоотношения с възрастни хора извън дома и трайни приятелски отношения с хора извън дома.

- Постепенно се загубват и обезличават връзките с близки, роднини, разширено семейство.

- Основното предимство на домовете е чувството за сигурност и защитеност, което е крайно недостатъчно за личностното израстване.

- След напускането на институцията хората се оказват без подслон и подкрепа, с изключение на случаите, когато общината се е погрижила да осигури друг вид социална услуга в общността – приют, защитено пространство, защитено жилище, хоспитализиране.

Усилията следва да са насочени към процеса на ресоциализация и социална интеграция на децата и младежите от СУПЦ. Подготовката за напускане на институцията започва с постъпването на личността в нея. Тя протича през целия престой и е насочена най-общо в следните две направления:

- Индивидуални контакти на детето или младежа със семейството (ако го има), тоест осъществяване на процеса на реинтеграция при близки и в семейството.

- Установяване и поддържане на контакти извън СУПЦ, а именно – с доброволци, с хора извън институцията и със социалните служби.

- Сформиране и развиване на междуинституционални екипи за работа с общността на децата и младежите в рисковата ситуация.

- Оповестяване на обществеността, че има такива хора, че те се нуждаят, ако не от пряка помощ и подкрепа, поне от разбиране и задоволяване на потребността им да бъдат чути.

Като съпътстващ тези дейности компонент се явяват и професионалното обучение, и тренингите за формиране и затвърждаване на умения за социална интеграция.

Непосредствено преди напускането на институцията се извършва интензивна подготовка и мобилизиране на ресурсите на детето или младежа – личностни, социални, институционални.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Анатрела, Т.* Нескончаемая юность. М., 1992.
2. *Десев, Л., Ст., Жекова, Д., Йорданов, Пиръв, Г., Ц., Цанев, В., Цолов.* Педагогическа психология. С., 1977.
3. *Клинчарски, В.* Ценностни параметри на психичното поле на личността. С., 1989.
4. *Крайг, Г.* Психология развития. Санкт-Петербург, 2000.
5. *Кон, И.* Откриването на Аз-а. С., 1980.
6. Обучителни материали по „Социална работа с деца и семейства”, базови модули. С., 2003.
7. Основы социальной работы. М., 2003.
8. Социална работа – антология, състав. М. Дейвис. С., 2007.
9. Социальная работа: теория и практика. М., 2002.
10. *Сохань, Л.* Жизненный путь личности. М., 1987.
11. *Тодорова, Е.* Реалната помощ. С., 1999.
12. Хаджийски, М., Н. Петрова, Т. Минев. Пенитенциарна педагогика. В. Търново, 1999.
13. *Seifert, K., R., Hoffnung, M., Haughton.* Child and adolescent, 1987.
14. *Smart, M., R., Smart.* Children: Development and relationships, 1982.

ЕФЕКТИ НА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯТА И СОЦИАЛНАТА
ИЗОЛАЦИЯ В СУЩ

КРАСИМИРА ПЕТРОВА

Резюме

Статията се занимава с проблем, отнасящ се до ефектите на социална изолация и институционализация на хора в риск, които живеят в социални институции и се нуждаят от помощ за преодоляване на тези ефекти.

EFFECTS OF ISOLATION AND INSTITUTIONALIZATION IN SOCIAL-
EDUCATION AND PROFESSION CENTER

KRASSIMIRA PETROVA

Summary

This study treats with problems related to the effects of the social isolation and institutionalization of people at risk, who life in social institution and need help to overcome those effects.